

CAPITOLUL I

ISTORIE SI CULTURA IN FILOSOFIA CONTEMPORANA A ISTORIEI

Pentru a ajunge la zona fiintei istorice (in incercarea de a-i da o definitie) credem ca este necesar sa ne fixam mai intai cadrele teoretico-filosofice potrivite unui astfel de demers, iar in interiorul acestora, momentele principale ale parcursului, adica ganditorii cei mai semnificativi si filosofii celor care au deschis drumul spre intelegerea fenomenului istoric, a istoriei ca stiinta si, nu in ultimul rand, a fiintei istorice.

Ne oprim, in primul rand, asupra momentului istoric in care se opereaza cu distinctia dintre *natura si istorie*, dintre *stiintele naturii* (sau nomotetice) si *stiintele spiritului* (sau idiografice); acesta, este desigur, momentul reprezentat de Windelband, Rickert si W. Dilthey. Al doilea segment al acestui capitol il vom consacra prezentarii directiilor majore in conceperea istoriei, indeosebi prezenteismului si pozitivismului.

In final consideram necesar sa cercetam categoriile de timp, temporalitate si istoricitate, raportul dintre ele, diferitele lor semnificatii si mai ales rolul acestor concepte in intelegerea istoriei, a culturii si civilizatiei moderne, a celei europene indeosebi. Toate acestea impreuna vor sluji ca teme pentru cercetarea filosofiei istoriei la O. Spengler si L. Blaga si, in acest cadru, prezentarea concepiei acestora cu privire la fiinta istorica.

1.1. NATURA SI ISTORIE IN CONCEPTIA WILHELM DILTHEY

- a) In a doua jumatate a sec. XIX, ca urmare a dezvoltarii unor stiinte precum biologia, psihologia, sociologia si concomitent cu criza idealismului, apare in perimetrul filosofiei europene "filosofia vietii" (Lebensphilosophie). Termenul ca atare, "filosofia vietii" circula in Germania secolului al XVIII-lea cu o acceptiune ce privea comportarea subiectului in viata, dar exprima si o anumita reactie fata de "filosofia de scoala". Termenul a circulat si s-a dezvoltat pana intr-atat incat a capatat "drept de cetate", fiind asadar "acceptat in mod ferm in istoria spiritului".¹

Fenomenul s-a produs spre sfarsitul sec. al XVIII-lea, cu generatia curentului cultural din Germania "Sturm und Drang", reprezentata si de mari creatori, precum: Herder, Lessing, Goethe, Jacobi etc.

O contributie semnificativa in cadrul "filosofiei vietii" au adus-o Fr. Nietzsche si W. Dilthey, "care depasesc orizontul romantismului poetic si sunt in masura sa confere consistenta filosofica acesteia prin ceea ce analistii numesc o <<Weltanschauung>>".²

Filosofia vietii isi propunea sa caute raspunsuri "la chestiunea serioasa a omului spiritual, la intrebarea despre sensul vietii si al actiunilor noastre".³

In acest sens Rickert sublinia ca "filosofia vietii" nu trimite la ideea "vietii simple", in sens biologic, ci a "vietii pline de sens", sens pe care il confera valorile. Este de retinut ca o anumita tenta antirationalista (la Dilthey, Simmel) si chiar irationalista (la O. Spengler) nu justifica "transformarea intregii miscari teoretice de la Nietzsche la Spengler intr-un irationalism (in sens strict: desfiintarea conceptului insusi de cunoastere), ci mai mult o tendinta de restrangere a rolului cunoasterii rationale, prin evidentierea ponderii factorilor nerationali in cunoastere".⁴

b) "Adevaratul intemeietor"⁵ al "filosofiei vietii", Wilhelm Dilthey a facut efortul de a se cufunda tot mai mult in lumea istorica "pentru a surprinde astfel sufletul ei, a gasi calea filosofica, accesul in aceasta realitate si a fundamenta valabilitatea".⁶

Introducere in stiintele spiritului (1883) si *Constructia lumii istorice in stiintele spiritului* (1910) sunt cele doua lucrari principale in care Dilthey trateaza aceasta problematica, urmarind sa faca in domeniul stiintelor spiritului ceea ce a facut Kant in domeniul stiintelor naturii: sa ofere o analiza (critica) a principiilor fundamentale ale "cunostintei noologice" sau, cum se exprima el insusi "o critica a ratiunii istorice" (care de fapt este o metodologie si epistemologie a stiintelor istorice).

În realizarea demersului sau cognitiv, Dilthey instituie o opoziție între “științele naturii” (numite de el “științe despre legi” sau “nomotetice”, și care se bazează pe explicație) și “științele spiritului” (sau științe idiografice sau “noologice”, care se întemeiază pe înțelegere sau comprehensiune)⁷.

Rezulta așadar ca *problema raportului dintre natura și istorie, dintre “nomotetic” și “idiografic” este aceea a raportului dintre “explicație” și “comprehensiune”, respectiv dintre două tipuri de cunoaștere.*

Întrebările de la care pleacă Dilthey în demersul său sunt: “Cum pot fi delimitate științele spiritului de științele naturii? În ce constă esența istoriei și diferența dintre ea și celelalte științe? Poate fi realizată o cunoaștere istorică obiectivă?”⁸

Încercând să răspundă la prima dintre aceste întrebări, Dilthey arată că baza delimitării nu este de natură speculativă, ci faptul concret; că, alături de științele naturii s-a dezvoltat o anumită categorie de cunoștințe izvorâte din însăși “sarcinile vieții”, legate între ele printr-un grad de rudenie și întemeindu-se unele pe altele.

Această înrudire poate fi exprimată printr-o trasatură comună lor: “Toate aceste științe se referă la oameni, la relațiile oamenilor între ei și la relațiile lor cu natura exterioară”⁹.

Aceste științe au în comun faptul că “toate își au întemeierea în *traire* (subl. ns. M. M.), în expresiile care fondează trăirile și în *înțelegerea* (subl. ns. M. M.) acestor expresii”¹⁰.

Ceea ce este trait și înțelegerea fiecărui fel de expresie care fundează trăirile stau la baza tuturor judecăților, noțiunilor, cunoașterilor care sunt specifice științelor spiritului – conchide Dilthey. Toate noțiunile *directoare* (subl. W. D.) cu care operează această grupă de științe sunt *diferite* (subl. W. D.) de cele corespunzătoare din cadrul științelor exacte.

Realitatea, scrie Dilthey are în prima categorie de științe *o alta semnificație* (subl. W. D.) decât în științele exacte, atunci când noțiunea este însoțită de obiectivele ei fizice. Și mai departe: *categoriile* (subl. W. D.) cuprinse în ceea ce este trait și ceea ce este înțeles și care înlesnesc reprezentarea respectivelor în științe sunt altele; *obiectivitatea* (subl. W. D.) în “științele spiritului” are alta semnificație; la fel *metodele* (subl. W. D.) prin care ne apropiem aici de idealul obiectivității cunoașterii vadesc *diferente esențiale* (subl. W. D.) față de cele folosite în cunoașterea naturii. “Astfel putem spune – concluzionează Dilthey – că această grupă de științe constituie un domeniu aparte, guvernate de legi proprii, întemeiate pe natura traibilului, exprimabilului și inteligibilului”¹¹.

c) Conceptele centrale ale “științelor spiritului” la W. Dilthey sunt cele de “*traire*” (Erlebnis) și “*comprehensiune*” (Verstehen), concepte care sugerează necesitatea contopirii subiectului cu obiectul – fie el o creație spirituală sau o creație istorică.

De subliniat că la Dilthey “*trairea* (Erlebnis) “nu are sens subiectivist, nu este un joc de a înlocui realitatea obiectivă cu lumea strămtă a eului și a starilor lui”¹².

Prin traire (subl. ns. - M. M.) este “data” (percepută sau reprezentată) realitatea obiectivă. Faptul trăirii estetice sau capacitatea istoricului de “a retrăi” o epocă sau a unui istoric literar de a retrăi biografia unei mari personalități etc. nu au în ele nimic subiectivist. Obiectul estetic, istoric, cultural etc. este “interiorizat”, între creator (sau receptor) și fenomenul spiritual *se produce o simbioză* (subl. ns. - M. M.), o contopire având drept scop cunoașterea (sau înțelegerea sau plăcerea estetică): “Nu ne miscăm în sfera senzațiilor, ci a obiectelor, nu în cea a simțurilor ci în cea a valorilor și semnificațiilor (subl. W. D.)”¹³.

Dilthey a înțeles viața ca *realitate istorică* (subl. ns. - M. M.). Interpreți diferiți ca pozitii (Ueberweg, Degener, Moog, Collingwood s.a.) au recunoscut vigoarea spiritului istoric al lui Dilthey și realizările sale de seamă pe tărâmul istoriei spiritului. De asemenea, filosofi contemporani ca Husserl, N. Hartmann, Rickert, Ricoeur au omagiat simțul istoric obiectiv al lui Dilthey.

În concepția acestuia “viața” nu se confundă cu “subiectivitatea individului”. Ea presupune o *corelație* (subl. ns. - M. M.) a individualității umane cu “realitatea exterioară” și cu “ceilalți”. Ea, viața, este cuprinsă în “lumea istorică”. Elementele ei componente rămân desigur indivizii, dar ei nu au caracterul unor monade leibniziene izolate și închise ci, dimpotrivă, a unor “monade cu ferestre deschise” (Husserl).

În optica diltheyana “viața” reprezintă un *întreg* (subl. ns. - M. M.) ireductibil la suma componentelor sale, ce are o structură teleologică. Pe baza lui se constituie “sistemul culturii” care integrează etosul muncii, moralitatea, conștiința religioasă, voința de cunoaștere s.a.

d) In istorie se succed diverse “sisteme de cultura”. Fiecare din acestea obiectiveaza o posibilitate originara a sensului fiintarii specific umane. Nu se poate insa identifica in cadrul acestei succesiuni o tendinta generala, valabila la scara istoriei globale, caci toate “sistemele de cultura” sunt “centrate” in ele insele, isi au sensul in sine (idee ce o vom intâlni si la O. Spengler, exprimata intr-o alta maniera).

In istorie, spune Dilthey, exista numeroase structuri (“structura epocii luminilor”, spre ex.); in general “structura unei epoci istorice este diferita ca mod de structurile psihice; ele sunt structuri pe care nu le gasim in viata individuala, pentru ca *subiectul istoriei* (subl. ns. - M. M.) sunt popoarele, statele, “sistemele de cultura” (precum educatia, economia, dreptul, institutiile politice, filosofia, arta etc.); filosoful german a contestat sensuri transcendente care ar exista sau ar veni dinafara istoriei”¹⁴.

Fiecare epoca istorica, fiecare cultura “este centrata in sine”, este istoric-trecatoare dar fiecare din ele mijloceste realizarea spirituala la scara universală (se poate observa aici influenta lui Hegel). Toate epocile “sunt legate structural intr-un intreg in care sensul conexiunii lumii social-istorice izvoraste din semnificatia partilor singulare”¹⁵.

La fel ca si Hegel, Dilthey concepe *lumea spiritului ca “lume istorica si inteleasa”*. Ea cuprinde deopotriiva institutiile, relatiile, formele culturii etc.

Prin “spirit obiectiv” Dilthey intelegea “variatele forme in care s-a obiectivat in lumea sensibila ceea ce-i comun intre indivizi. In acest spirit obiectiv trecutul este pentru noi prezent si durabil”¹⁶ (aceasta ultima parte a textului diltheyan ne indica clar faptul ca el poate fi plasat in tabara filosofilor prezenteisti ai istoriei).

Dilthey considera ca fiind insuficiente acele viziuni asupra istoriei (Kant, Herder, Hegel s.a.) intrucât aceasta, istoria, este altceva decât urmarirea unui “simplu scop final (Kant, Herder) sau “desavârsirea Ideii” (Hegel). Spre deosebire de acesti “teleologisti”, filosoful german considera ca “miscarea istorica” este “activitatea unei generatii pentru generatia urmatoare” si realizarea individualitatii in continutul deplin al relatiilor sociale pe care aceasta le serveste.

Al doilea fundament al stiintelor istorice (dupa “traire”) este “intelegerea” (Verstehen) sau comprehensiunea, *procedeu* (subl. ns. M. M.) prin care “viata se edifica asupra sa in toate profunzimile ei”... si prin care “ne intelegem pe noi si pe altii numai introducând propria noastra viata in orice fel de expresie a propriei vietii sau a vietii altora... Stiintele spiritului (spre deosebire de stiintele naturii - subl. ns. M. M.) isi au intemeiere pe aceasta inlantuire dintre traire, expresie si intelegere”¹⁷.

Credem ca aceasta este teza fundamentala prin care W. Dilthey “deschide o noua epoca in istoria asezarii moderne a stiintelor umane. El este cu adevarat intemeietor in configurarea metodologiei acestor stiinte, cuprinse in formula de epoca Geisteswissenschaften. Caci noua <<critica a ratiunii>> viza un amplu program de intemeiere in logica si metodologia stiintelor”¹⁸.

Lapidar exprimata, formula diltheyana suna astfel: natura o explicam, psihicul il intelegem.

Prin afirmarea conexiunii dintre “traire”, “expresie” si “comprehensiune”, Dilthey avansa o formula ce va deveni constitutiva hermenanticii: comprehensiunea este opusa explicatiei (sau explicatiei cauzale, deterministe) si ea are rolul “de a coordona si prelucra semnificatiile date intr-un context socio-cultural”¹⁹.

Datorita comprehensiunii “Totul este inteligibil in istorie”²⁰, datorita ei totul capata sens.

Textul diltheyan este din nou exemplar: “Ceea ce cunoastem este un context al vietii si al istoriei in care fiecare parte are o semnificatie. Ca si literele unui cuvânt, viata si istoria au un sens. Exista in viata si istorie momente sintetice care au si ele o semnificatie. Cautarea omului poate lua diferite cai, insa accesul la lume este dat numai pornind de la viata. Exista, astfel numai calea de la interpretarea (Deutung) vietii la lume. Si viata este ca atare numai in traire, comprehensiune si in conceperea (Auffassen) istorica. Nu ajungem la nici un sens in viata pornind de la lume. Suntem receptivi la posibilitatea ca sensul si semnificatia se nasc abia in om si in istoria sa. Nu insa in individul izolat, ci in omul istoric caci omul este o fiinta istorica (ein geschichtlichen Wessen)”²¹. Optam pentru acest punct de vedere al lui Dilthey si-l vom pastra ca o prima subliniere majora facuta de noi in acest demers de cautare in filosofia istoriei a sensului fiintei istorice.

e) Revenind la tripticul diltheyan traire – expresie – comprehensiune se cuvine sa subliniem ca ele sunt structurale, nu psihologic articulate încât una nu poate fi inteleasa fara cealalta. Astfel, daca n-ar fi

traire, n-ar exista expresie si nici comprehensiunea n-ar fi posibila. Caci intelegerea presupune actul trairii, care ia o anumita expresie si de aici se deschide posibilitatea intelegerii.

Lumea umana, spre deosebire de cea naturala nu este asimilabila unui obiect fizic. La aceasta dintâi trebuie ajuns pe o alta cale, cea a "comprehensiunii care este posibila intrucât oamenii nu traiesc izolati unii de altii, traiesc in comunitate, comunica unii cu altii.

Intelegerea deschide asadar "un nou orizont asupra lumii, orizontul comunicativitatii între fiintele inzestrate cu spirit. *El se adauga orizontului ce se deschide odata cu cunoasterea ce foloseste explicatii prin legi generale, cauzale-orizontul unei lumi supuse unei legislatii obiective, cauzate* (subl. ns. M. M.)²².

Sublinierea facuta este motivata de faptul ca textul utilizat aici atentioneaza asupra imensei deschideri facute de Dilthey prin teoria comprehensiunii stiintelor comunicarii care se afla astazi intr-o dezvoltare fara precedent si apoi semnalizeaza pericolul care ar putea sa apara pentru gândire dar si pentru metodologie daca s-ar rupe complet metoda comprehensiunii de cea a explicatiei cauzale (vom reveni asupra complementaritatii celor doua metode atunci când ne vom referi la conceptia epistemologica a lui Von Wright).

In sistemul diltheyan al stiintelor spiritului, istoria are o pozitie privilegiata. Omul nu poate ajunge la cunoasterea de sine pe baza altui material decât cel oferit de istorie. Orice demers pentru cunoasterea omului trebuia sa ia ca punct de plecare faptele oferite de cercetarea istorica.

Importanta stiintelor spiritului (deci si a istoriei) si a teoriei lor consta inainte de toate numai in aceea ca ele ne ajuta sa facem ceea ce avem de facut in lume, ceea ce putem face plecând de la noi, ceea ce putem sa incepem cu lumea si ea *cu noi* (subl. ns. M. M.): "caci lumea istorica este totdeauna prezenta, iar individul nu o priveste din afara, ci ea se intretese cu el"²³.

f) In viziunea filosofului german, istoria are ca obiect singularul, particularul, unicul. Ea este de aceea numita stiinta idiografica.

Istoria nu are dreptul sa prinda si sa urmareasca descoperirea de legi universale si necesare ci numai sa prinda si sa redea faptele trecute in ceea ce ele au particular si unic; ea este o stiinta care nu subsumeaza ci integreaza, nu distruge particularul si unicul fenomenelor (cum fac stiintele naturii) ci, din contra, cauta sa-l prinda in intuitivitatea lui.

Desi are ca obiect particularul, unicul, intelegerea istorica utilizeaza totusi judecati cu un cuprins general. Tocmai acestea sunt baze pe care se inalta, tot mai intuitive judecatile particulare si individuale – considera Dilthey.

Faptele istorice sunt complexe si multiple. Ele trebuie selectate din noianul de fapte pe care le produce fiinta istorica in miscarea sa care genereaza existenta istorica.

Se pune aici chestiunea *criteriilor de selectie a faptelor istorice*. Dilthey precizeaza ca fiecare fapt istoric isi are *importanta sa* (subl. ns. - M. M.) in el insusi astfel ca nu-i nevoie de criteriu extern dupa care sa se hotarasca anume daca el este sau nu este fapt istoric; acesta contine "forta motrice" care "impinge inainte", care diminueaza lumea istorica. La aceasta se mai adauga inca un lucru important: spre deosebire de un fenomen natural oarecare, fenomenul "om" ca *fenomen istoric* (in acest moment ne gândim la formularea lui L. Blaga din "Fiinta istorica") posedea si o latura interioara, psihologica, valorica.

De aceea, istoria, ca stiinta a spiritului trebuie sustinuta de psihologie; dar nu de orice fel de psihologie – spune Dilthey – ci cea descriptiva si analitica: "E nevoie de o sistematica psihologica, in care sa-si gaseasca loc intreaga plenitudine a vietii sufletesti. Caci realitatea intinsa a vietii, asa cum s-au straduit si se straduiesc s-o prinda marii scriitori si poeti trece de hotarele psihologiei noastre didactice. Ceea ce acolo e exprimat in simbol poetic in scilipiri geniale, trebuie sa incerce sa stabileasca, sa expuna in locul sau si sa analizeze o psihologie care descrie intregul cuprins al vietii"²⁴.

Privind formele cunoasterii de catre om a trecutului sau pe calea comprehensiunii, Dilthey recomanda mai întâi metoda autobiografica.

Autobiografia urmareste "comprehensiunea" cursului propriei vietii. Ea reprezinta o veritabila cheie pentru cunoasterea istorica "Numai ea face posibil ca umbrelor lipsite de sânge ale trecutului sa li se confere o noua viata"²⁵.

Forma cea mai elevata a "reflectarii spiritului asupra lui insusi" (autobiografiei deci) este, la Dilthey retrairia. Ca cel mai inalt grad al intelegerii ea echivaleaza cu o re-creare. Dar retrairia este privilegiul

geniilor, al oamenilor de excepție, ea nu este la îndemâna oricui. Ea îndeplinește pentru științele istorice rolul de a sesiza “expresii de viață statornic fixate”.

La vârf ea se identifică cu ceea ce numim conștiința istorică; sau, în alt plan privind problema, ea conduce către un alt teritoriu imens pe care “momentul Dilthey” l-a deschis minții și sufletului uman și anume, hermeneutica istorică: “Cu Dilthey hermeneutica nu numai că aduce, prin reluarea tradiției, istoria, ci devine hermeneutica istorică. Pluralizarea Ratiunii (prin ratiunea pură) se propune ca *ratiune istorică*, formă cu adevărat modernă competitivă cu ratiunea (respectiv raționalitatea) științifică”²⁶.

Apoi *biografia* marilor personalități care presupune aplicarea comprehensiunii proprii vieții la înțelegerea vieții altuia și, totodată, o distanțare de sine necesară pentru plasarea în epocă și condițiile vieții altuia. O comprehensiune a unei mari personalități (istorice, în cazul nostru) conduce inevitabil la comprehensiunea epocii în care a trăit și a acționat a “spiritului obiectiv” prezent în aceasta.

I s-a reproșat lui Dilthey că este un adversar al logicii (antiraționalist); că este vag în privința actului comprehensiunii; că este un “relativist” și un “psiholog” în privința statutului faptului istoric; că este mai mult un istoric decât un filosof; că este un nostalgic incurabil (în sens de romantic sădă). Ce îi se recunoaște? Macar și pentru atât merita să-i valorificăm faptele spirituale într-o lucrare ca a noastră: “totuși pretuirea arată de el individualului, unicului și tipicului în istorie cât și descoperirea și circumscrierea acelei cunoscute specifice care intrate în stăpânirea obștească, de care numele lui va fi întotdeauna legat” (N. Bagdasar).

Dilthey rămâne însă “cel mai mare istoric al istoriei spiritului de la Hegel încoace. El a pătruns în interioritatea epocilor trecute și a omului *mai adânc decât oricare alt istoric*” (subl. ns. - M. M.)²⁷.

Dilthey a scris la vremea sa, ceea ce astăzi a devenit un adevăr la îndemâna oricui conform căruia fiecare “epocă nouă își are neajunsurile interne ale epocii precedente și poartă la rândul ei în sine limitele, tensiunile, suferințele care pregătesc pe cea viitoare. Fiecare e fructul celei precedente și rădăcina celei posterioare, iar ceea ce stă la baza tuturor și le leagă laolaltă e viața însăși cu tendințele ei”²⁸.

El rămâne creatorul teoriei cunoașterii pentru științele spiritului, a căror independență după obiect și metoda în opoziție cu știința naturii el a demonstrat-o până la capăt.

Vom observa pe parcursul lucrării noastre că filosofia lui Spengler se situează în acest mediu spiritual și cultural al “filosofiei vieții”. Parte din mentalități, concepte și metoda vor fi preluate de către Spengler sub alte forme și pentru a clădi un alt fel de edificiu. Vom sublinia aceste influențe diltheyene asupra lui Spengler în capitolul următor.